

either the revolt or its eventual success inevitable. They were necessary rather than sufficient reasons. Very properly, he also discusses other developments, such as the Baltic trade and the North Sea fisheries (though I wish we could now lay to rest the old canard of the migration of the herring shoals, a case of oceanographers and economic historians mutually misunderstanding each other and constructing an elaborate theory on their misunderstanding). In the end one also has to allow for contingency, for *histoire événementielle*, as well as analyse long-term developments.

This is also the conclusion one must reach from Koopmans' book. In scholarly detail he expounds the structure and the functioning of the States of Holland and he adds excellent sociological and prosopographical details about the deputies. Particularly interesting is the development of the committees which, after 1572, took over many of the administrative functions previously exercised by the Hof of Holland. It is quite clear that no one had a blue print for parliamentary government or at first even thought that this was desirable. It was the practical problems of carrying on the war with the royalists and the Spaniards which forced the States to play their unplanned and unprecedented role. There is a distinct parallel here with the development of a parliamentary regime after the 'Glorious Revolution' of 1688/1689. The house of Orange played a key role on both occasions, and it was probably only the contingency of William the Silent's assassination which prevented him from establishing a parliamentary monarchy in the Netherlands as his great-grandson did in Britain.

In both Holland and England there was as much continuity as change in the functioning of their parliaments across the great divides of 1572-1576 and 1688-1689 respectively. It is this dual topic of continuity and change which is Koopmans' concern. If his scholarly book lacks the grand sweep of Tracy's and is not as readable, this seems to be at least partly due to the difference in sources. Koopmans has used the Registers of the States of Holland and the town archives to good effect. What does not exist for his period, at least as far as I know, is a source as revealing of the attitudes of both the urban patricians and of the great lords and ministers of the government as Andries Jacobszoon's *Prothocolle* of 1522 to 1539. It is an incomparable document, with nothing quite like it in Europe, at least before the seventeenth century. May a British historian plead that it be made generally available in a modern, scholarly edition?

H. G. Koenigsberger

M. J. Rodriguez-Salgado, *The changing face of empire. Charles V, Philip II and Habsburg authority, 1551-1559* (Cambridge Studies in early modern history; Cambridge: Cambridge University Press, 1988, xvi + 375 blz., ISBN 0 521 30346 x).

De meeste staten in de zestiende eeuw waren zogenaamde *composite monarchies*: samengestelde, multi-nationale eenheden, unies van gebiedsdelen die niets gemeenschappelijk hadden dan hun vorst en de verplichting diens buitenlandse politiek financieel te ondersteunen. Nederlandse historici zijn al lang vertrouwd met de gedachte dat de problemen van de Nederlanden, zelf al geen nationale eenheid, in de zestiende eeuw voor een groot deel voortkwamen uit hun positie in het internationale Habsburgse staatsbestel. Mía Rodríguez-Salgado beschrijft in deze studie hoe de problemen aan de top van dit rijk eruit zagen in een van de moeilijkste periodes van zijn bestaan: hoe de verschillende gebiedsdelen bijeen te houden, hoe de meestal tegengestelde belangen met elkaar te verzoenen, hoe een pretentieuze en agressieve buitenlandse politiek te financieren met altijd te weinig middelen.

Drie vragen staan in deze studie centraal: hoe onderging het rijk de machtsoverdracht van Karel op Philips en Ferdinand; hoe werd de oorlogvoering gefinancierd; en in hoeverre was de vrede van Câteau Cambrésis een keerpunt, het begin van een 'Spaans' wereldrijk? De auteur probeert deze vragen te beantwoorden op grond van zeer uitvoerig archiefonderzoek, verricht in de rijke archieven van Simancas, enkele andere Spaanse archiefcollecties en Spaans materiaal in de British Library. Op grond hiervan komt ze echter niet tot een geheel nieuwe visie op deze periode. Wel corrigeert ze en passant een groot aantal onjuiste opvattingen en legt ze enkele nieuwe accenten.

Hiervan lijken me er drie van speciaal belang. In de eerste plaats vestigt de schrijfster, meer dan in het verleden is gebeurd, de aandacht op 'eer' en 'reputatie' als rechtvaardiging voor oorlogvoering. Van *staatsraison* of economische belangen was in het geheel geen sprake. Als nieuw vorst moest Philips beginnen zijn reputatie te vestigen. De enige manier om dat te doen was in de oorlog; en de meest eervolle oorlog was die tegen Frankrijk. De grenzen die hieraan werden gesteld, lagen echter in de financiële mogelijkheden van de verschillende gebiedsdelen. Het is verrassend dat deze toch nog bereid waren aan de onverantwoordelijke eisen van de vorst tegemoet te komen, omdat ze hoopten daardoor in de toekomst op speciale gunsten te mogen rekenen. Het tweede punt is het beeld van Philips. Traditioneel wordt hem een tamelijk zwakke persoonlijkheid toegeschreven, besluiteloos en geremd dooreen overmatige bewondering voor zijn veel krachtiger vader. Het beeld van Philips dat uit deze studie naar voren komt, is van een agressief en buitengewoon oorlogszuchtig man, bezeten door het verlangen zijn reputatie te vestigen. Opmerkelijk zijn de vele ernstige conflicten met zijn vader, ook voor de machtsoverdracht. Het beeld van Karel V in zijn laatste levensjaren is hieraan in zekere zin complementair: onbekwaam, snel geïrriteerd, gefrustreerd en niet meer serieus genomen door de staatslieden. Het derde punt is het beruchte 'staatsbankroet' van 1557. Hoewel de schrijfster de financiële problemen van het rijk bepaald niet onderschat, blijkt uit haar onderzoek dat van een echt bankroet toch niet gesproken kan worden. Pogingen om de staatsschuld opnieuw te financieren liepen op niets uit. Sommige groepen werden getroffen, maar andere ontsprongen de dans, zoals de grote Genuese bankiershuizen, die door nieuwe leningen aan te bieden de terugbetaling van oude veilig wisten te stellen. De voornaamste slachtoffers waren verschillende kleinere firma's en individuen in Castilië, die getroffen werden door een stopzetting van betalingen die duurde tot de terugkeer van de koning. Andere interessante punten zijn de niet erg succesrijke pogingen van Philips om Engeland in zijn internationale politiek te integreren, en de strijd tegen de moslimrijken in Noord-Afrika, waaraan de Spaanse regentschapsregering een veel groter belang toekende dan Philips.

De kracht van deze studie ligt in de internationale oriëntatie en in het grondige archiefonderzoek. De auteur ontrafelt geduldig en nauwgezet de dikwijls onwaarschijnlijk gecompliceerde verwickelingen en geeft daar vervolgens een helder en verstandig oordeel over. De toekomstige onderzoeker kan niet om haar boek heen, op straffe van het opnieuw doorspitten van de Spaanse archieven. Maar juist hierin schuilt ook de zwakkere kant van het boek. Het beeld van de Habsburgse wereldpolitiek dat uit de archieven naar voren komt, is beperkt van perspectief. Het boek is vrijwel uitsluitend op Spaanse bronnen gebaseerd en geeft daarom een eenzijdig 'Spaans' beeld van de gebeurtenissen. Bovendien geven de diplomatieke correspondenties en nota's van hoge ambtenaren een enigszins vertekend beeld. De provincies, de steden en de lagere overheden komen nauwelijks zelf aan het woord. Het ontbreken van Italiaans, Duits en Nederlands archiefmateriaal had tot op zekere hoogte gecompenseerd kunnen worden door het gebruik van secundaire literatuur, maar hier wreekt zich dat de auteur kennelijk geen Duits en

Nederlands leest. Hierdoor verdwijnt het oostelijke deel van Karels rijk en de overdracht daarvan aan Ferdinand achter de horizon. De aan de Nederlanden gewijde hoofdstukken leveren weinig nieuwe feiten en inzichten op. Toch is het verhelderend om deze periode van de Nederlandse geschiedenis nog eens uit een ander perspectief te herlezen. Het beeld dat in de Nederlandse geschiedschrijving bestaat, dat de Nederlanden zwaar moesten bloeden voor vreemde, 'Spaanse' belangen, vindt wel steun in de mening van (Nederlandse) tijdgenoten, maar is toch zeer eenzijdig. De oorlog met Frankrijk was tenslotte een Nederlands-Bourgondische, geen Spaanse, erfenis. Ook de Spaanse regering meende, en met evenveel recht, dat Spanje werd uitgeput in oorlogen waarbij het geen belang had.

H. F. K. van Nierop

I. M. Veldman, *De wereld tussen goed en kwaad. Late prenten van Coornhert* ('s-Gravenhage: SDU, 1990, 110 blz., f31,50, ISBN 90 12 06633 6).

In het Coornhert-herdenkingsjaar 1990 is in veel publikaties aandacht besteed aan die aspecten van Coornherts leven die men ook nu nog belangrijk vindt: zijn ideeën over hervorming van het strafrecht, godsdienstige verdraagzaamheid, de Nederlandse taal. Coornherts activiteiten als graveur worden als minder actueel beschouwd. De door hem vervaardigde prenten vallen tegenwoordig weinig in de smaak, misschien omdat ze door de allegorische vormgeving moeilijk toegankelijk zijn voor een modern publiek.

Ilja Veldman maakt in haar catalogus van de in 1990 in Gouda tentoongestelde late prenten van Coornhert echter duidelijk dat zijn prentwerk van het grootste belang is voor een beter begrip van de historische Coornhert en, meer in het algemeen, voor de kennis van de cultuur in de jaren van het uitbreken van de Opstand. Coornherts late prenten zijn bovendien van betekenis voor de kennis van twee kunstenaars met wie Coornhert tijdens zijn ballingschap in het Rijnland nauw samenwerkte, Adriaan de Weert en Hendrik Goltzius, wier werk in deze periode nog weinig is bestudeerd.

In deze catalogus wordt een overzicht gegeven van vrijwel alle na 1570 vervaardigde prenten. Daarnaast zijn, om de continuïteit van stijl en thematiek aanschouwelijk te maken, enkele kenmerkende prentreeksen uit zijn vroege, Haarlemse periode (tot ca. 1559) afgebeeld. Coornhert heeft in het geheel ongeveer 300 prenten vervaardigd, waarvan er hier 40 zijn afgebeeld en besproken. Hiervan zijn er, als ik het goed zie, 33 na 1570 vervaardigd. Het is overigens jammer dat nergens vermeld staat hoeveel latere prenten er nog bestaan die niet in de catalogus zijn opgenomen.

Uit Van Manders *Schilder-boeck* was al bekend dat Coornhert niet louter als graveur van bestaande ontwerpen optrad, maar dat hij zelfde allegorische thema's bedacht en die vervolgens door een kunstenaar liet uitvoeren. De thematiek van zijn prentwerk sluit dan ook nauw aan bij de ethische en religieuze ideeën die in zijn literaire werk te vinden zijn. Veldman maakt duidelijk dat deze prentreeksen naar inhoud en vormgeving volstrekt oorspronkelijk zijn. Slechts weinig voorstellingen kunnen in verband worden gebracht met een reeds bestaande iconografie. Programmatische strekking en didactische bedoeling staan voorop en de vormgeving is daaraan aangepast. Voorbeelden van zulke didactisch-moraliserende prentreeksen zijn 'De mensheid moet een keuze maken tussen goed en kwaad', en 'Hoe verkeerde overtuiging de wereld te gronde richt'. De parallellen met Coornherts literaire werk—in het bijzonder zijn toneelstukken—springen in het oog. Met zijn prenten moet hij echter gepoogd hebben een breder publiek te